

عمر بن‌اذینه و گونه‌شناسی روایات او در غیر از کتاب سلیم

علی جمعه فکوری^۱

چکیده

کتاب سلیم، قدیمی‌ترین کتاب تاریخی - کلامی شیعه از قرن اول و دوم هجری در مورد فضایل و جایگاه اهل‌بیت علیهم‌السلام و عاقبت دشمنان و مخالفان آنان است که به دلیل اهمیت تاریخی و مباحث کلامی آن، سلیم، کتاب سلیم و ابان بن‌ابی‌عیش، راوی کتاب، بارها مورد نقد و بررسی موافقان و مخالفان قرار گرفته است؛ اما راوی اصلی که کتاب از طریق او برای راویان بعدی انتشار یافته، یعنی عمر بن‌اذینه، از شیعیان مورد اعتماد ابان و از اصحاب امام صادق علیه‌السلام و امام کاظم علیه‌السلام است که تا کنون هیچ تحقیق مستقلی از موافق یا مخالف در باره وی دیده نشده است.

حال، این سؤال مطرح است که عمر بن‌اذینه کیست؟ و دارای چه گرایش فکری و کلامی بوده است؟ پژوهش حاضر، با روش توصیفی - تحلیلی، برای بررسی شخصیت عمر بن‌اذینه از طریق اطلاعات تاریخی در مورد وی و جمع‌آوری و دسته‌بندی روایات او از منابع دیگر حدیثی، رجالی و تاریخی شیعه، سامان یافته است. هدف از جمع‌آوری اطلاعات تاریخی و دسته‌بندی روایات عمر بن‌اذینه، دست یافتن به نگرش فکری، کلامی و در نهایت، مقایسه ایشان با راوی کتاب سلیم است که آیا عمر بن‌اذینه در منابع رجالی و تاریخی شیعه می‌تواند همان عمر بن‌اذینه راوی کتاب

۱. دانشجوی دکتری رشته تاریخ تمدن اسلامی، مجتمع تاریخ، سیره و تمدن اسلامی وابسته به جامعه المصطفی العالمیه:

fakoori.bs@gmail.com

پذیرش: ۹۷/۱۰/۱۶

تاریخ دریافت: ۹۷/۸/۱۳

سلیم باشد یا خیر؟

یافته‌های تحقیق، حاکی از آن است که عمر بن‌اذینه بیشتر نگرش فقهی و البته کلامی اعتدالی داشته است؛ نه آن‌گرایش کلامی حدّ اکثری که در کتاب سلیم دیده می‌شود و این امر، نشان‌دهنده دو شخصیت متفاوت از راوی کتاب و شخص به‌دست‌آمده در این پژوهش است.

کلیدواژگان

کتاب سلیم، راوی ابان، عمر بن‌اذینه و گونه‌شناسی روایات.

مقدمه

رسالت اصلی این پژوهش، به‌دست‌آوردن نگرش و بینش فکری و یا کلامی عمر بن‌اذینه است. به همین منظور، روایات وی از منابع معتبر رجالی، حدیثی و تاریخی شیعه تا قرن ششم هجری، صرف نظر از بررسی سندی و محتوایی آنها، جمع‌آوری گردیده و از لحاظ موضوعی، به گونه‌های متفاوتی دسته‌بندی شده است؛ چون به‌دست‌آوردن شخصیت و به‌خصوص نگرش کلامی عمر بن‌اذینه در اعتبارسنجی کتاب و صحت انتساب آن به سلیم، از اهمیت خاص برخوردار است. عمر بن‌اذینه، راوی کتاب سلیم، از طریق ابان است و از سویی نیز همین نام، البته با اختلاف در منابع رجالی و حدیثی شیعه، به عنوان اصحاب امام معصوم آمده و حتی در مواردی توثیق هم شده است.

اهمیت گونه‌شناسی روایات عمر بن‌اذینه از غیر کتاب سلیم، در مقایسه محتوای این روایات با کتاب سلیم است که آیا عمر بن‌اذینه راوی کتاب سلیم می‌تواند همان کسی باشد که در منابع رجالی شیعه از اصحاب امام و توثیق شده است؟ یا احتمالاً غیر از آن است؟ اگر راوی کتاب سلیم با آنچه در باره عمر بن‌اذینه در منابع رجالی شیعه آمده یکی باشد، راوی کتاب سلیم از اصحاب امام صادق علیه السلام یا امام کاظم علیه السلام و موثق است و به اعتبار کتاب سلیم نیز افزوده خواهد شد؛ اما اگر راوی کتاب سلیم غیر از آن شخصی باشد که در منابع رجالی شیعه به عنوان اصحاب امام و موثق معرفی شده است، اعتبار کتاب سلیم نیز حداقل از ناحیه راوی آن زیر سؤال خواهد رفت.

برای اینکه این گونه‌شناسی دقیق و درست صورت گرفته باشد، از آوردن روایاتی که در سلسله سند آنها نام سلیم یا ابن‌بن‌عباس وجود داشت و همچنین از روایاتی که به صورت

«عن ابن اذینه» آمده بود، خودداری شده است تا با اسامی عبدالله بن اذینه - عبدالله بن عطارد بن اذینه طائی بصری و قاضی بصره - (لسان المیزان، ج ۲: ۲۶) و با ابن اذینه شاعر - ابوعامر عرو بن یحیی^۱ بن مالک بن عمرو بن عبدالله بن زحل بن یعمر غزلسرای اهل مدینه - (اللاغانی، ج ۵: ۸۱-۸۲؛ تاریخ دمشق، ج ۴: ۱۹۲-۲۱۰) و با ابن عمرو بن اذینه - زیاد بن فیروز بن اذینه یا کلثوم - (تاریخ الکبیر، ج ۵: ۱۱۸؛ تقریب التهذیب، ج ۲: ۶۵۳؛ تهذیب التهذیب، ج ۱۲: ۱۲۹) اشتباه نشود. برای اجتناب از اطاله کلام، متون عربی روایات را نیآورده‌ایم؛ اما نشانی آنها برای مراجع در داخل متن درج گردیده است.

پیشینه تحقیق

به دلیل اهمیت کتاب سلیم، چندین مقاله در باره کتاب سلیم، شخص سلیم و ابان به عنوان راوی سلیم نشر گردیده است؛^۲ اما در باره عمر بن اذینه که کتاب از طریق او روایت گردیده، هیچ تحقیقی مستقلی تاکنون انجام نگرفته است. کتاب‌های حدیثی یا مرتبط با حدیث، به مناسبت بررسی کتاب سلیم یا ذکر حدیث سلیم، در چند سطر یا برخی در پاورقی از عمر بن اذینه یاد نموده‌اند و در مقالات تحقیقی که در رد یا تأیید کتاب سلیم، شخصیت سلیم و ابان ابن ابی عیاش منتشر گردیده، بحثی از عمر بن اذینه به میان نیامده است. بنابراین، می‌توان گفت که مقاله حاضر که در مجموعه مقالات انتقادی کتاب سلیم به حساب می‌آید، اولین تحقیق مستقل در باره راوی کتاب به نام عمر بن اذینه است.

عمر بن اذینه

عمر بن اذینه، راوی کتاب سلیم، از طریق ابان (۶۲-۱۳۸ق) است و از طرفی، این نام در منابع تاریخی، حدیثی و رجالی اهل سنت و البته به عنوان اصحاب امام معصوم در منابع شیعی نیز دیده می‌شود. در نام اصلی و محل زندگی وی، صرف نظر از منابع اهل سنت، در میان کتب رجال شیعه نیز اختلاف است؛ برخی وی را مدنی، برخی هم بصری و بعضی دیگر کوفی و نام اصلی وی را

۱. نام اصلی اذینه را یحیی گفته است.

۲. مقالات: «پژوهشی در باره سلیم بن قیس هلالی»، دکتر عبدالمهدی جلالی، مطالعات اسلامی، شماره ۶۰؛ «راوی کتاب سلیم در ترازو»، همان نویسنده، شماره ۶۲ همان مجله؛ «کتاب سلیم بن قیس هلالی»، قاسم جوادی، فصلنامه علمی - تخصصی علوم حدیث، شماره ۳۵-۳۶؛ «گامی دیگر در شناسایی و احیای کتاب سلیم بن قیس هلالی»، محمدتقی سبحانی، آینه پژوهش، شماره ۳۷، از جمله کارهای ارزشمندی است که به رشته تحریر درآمده است.

«عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن اذینه» گفته‌اند. اگرچه این نام در منابع رجالی شیعه آمده، اما هیچ‌یک از علمای رجال شیعه، وی را به عنوان راوی کتاب سلیم معرفی نکرده است. رجال برقی (وفات ۲۷۴ یا ۲۸۰ق)، اولین کتاب رجالی شیعه، به نام «محمد بن عمر بن اذینه» از اصحاب مدنی^۱ امام صادق^{علیه السلام} و امام کاظم^{علیه السلام} (رجال برقی: ۲۱ و ۴۷) اشاره نموده است. کشی (وفات نیمه اول قرن ۴ق)، دیگر عالم بزرگ قرن چهارم شیعه، به صورت مبهم از «عمر بن اذینه» (برخی محمد بن عمر بن اذینه) کوفی یاد نموده که به گفته اساتید، حمدویة بن نصیر (قرن سوم هجری) از ترس مهدی عباسی (حک: ۱۵۸-۱۶۹ق) گریخت و در یمن درگذشت (رجال کشی (اختیار معرفة الرجال): ۳۳۴). نجاشی (۳۷۲-۴۵۰ق)، از علمای رجال قرن چهارم و پنجم هجری، نام وی را «عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن اذینه...» شیخ و بزرگ شیعیان بصره و از اصحاب مکاتبه امام صادق^{علیه السلام} ثبت نموده که کتابی به نام «فرائض» داشته است (رجال نجاشی: ۲۸۳). با اینکه نجاشی هیچ اشاره‌ای به کتاب سلیم ندارد، اما انصاری زنجانی، محقق کتاب سلیم، نام عمر بن اذینه، راوی کتاب سلیم را همان قول نجاشی «عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن اذینه» دانسته است (کتاب سلیم، ج ۱: ۲۳۴).

تا اینجا هیچ‌کدام از بزرگان رجال شیعه به وثاقت یا عدم وثاقت عمر بن اذینه نیز اشاره نکرده‌اند؛ اما شیخ طوسی (۳۸۵-۴۶۰ق) معاصر نجاشی، یک جا نام وی را به صورت مجهول، «عمر بن اذینه» از اصحاب امام صادق^{علیه السلام} (رجال طوسی: ۲۵۴)، و در جای دیگر، محمد بن عمر بن اذینه از اصحاب مدنی امام صادق^{علیه السلام} (همان: ۳۱۳)، و در الفهرست او را ثقه معرفی نموده که کتاب فرائض و کتاب دیگری دارای دو نسخه صغیر و کبیر داشته است؛ البته شیخ نام کتاب را نیاورده است (الفهرست: ۱۸۴). ملاحظه می‌گردد که شیخ طوسی قول برقی را بر نظر نجاشی ترجیح داده است که مخالف نظر محقق کتاب سلیم است. ابن شهر آشوب (وفات ۵۸۸ق)، از علمای قرن ششم هجری، برخلاف علمای سابق شیعه، صاحب کتاب فرائض و کتاب دارای دو نسخه صغیر و کبیر را «عمر بن یزید»^۲ ثقه و از اصحاب امام کاظم^{علیه السلام} معرفی نموده است (معالم العلماء: ۱۰۱). ابن داود (زنده در ۷۰۷ق)، از علمای قرن هفتم و هشتم هجری، نام وی

۱. قبلاً گذشت که عرو بن اذینه (ابوعامر عروه بن یحیی بن مالک بن عمرو بن عبدالله بن زحل بن یعمر، از مدینه بوده است؛ نه عمر بن اذینه. البته برقی به نام‌های «عمر بن اذینه» (ص ۴۷) و «محمد بن عبدالرحمن بن عمر بن اذینه» (ص ۴۹) از اصحاب امام کاظم^{علیه السلام} نیز اشاره نموده است.
 ۲. برقی نیز «عمر بن یزید» را در جمع اصحاب امام کاظم^{علیه السلام} آورده؛ اما به کتاب او اشاره نکرده است (رجال برقی: ۲۱).

را «عمرو بن اذینه»^۱ کوفی (برخی محمد بن عمرو بن اذینه) ذکر نموده که از ترس مهدی عباسی (حک: ۱۵۸-۱۶۹) گریخت و در یمن در گذشته است (رجال ابن داود: ۲۵۷). علامه حلی (وفات ۷۲۶ق) به تاسی از نجاشی، نام وی را «عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن اذینه» بزرگ شیعیان بصره، ثقه، صحیح، از اصحاب مکاتبه‌ای امام صادق علیه السلام و صاحب کتاب فرایض معرفی نموده است (خلاصه الأقال: ۲۱۱؛ رجال حلی: ۱۱۹).

به نظر می‌رسد که علمای بعدی، بیشتر از نظریات کشی، نجاشی و شیخ الطایفه تأثیر پذیرفته‌اند؛ نه برقی. نظر برقی که نام وی را «محمد بن عمر بن اذینه» از اصحاب مدنی امام صادق علیه السلام معرفی نموده، به عنوان یک قول ضعیف «یقال» حفظ شده است. برخی کتب رجالی شیعه، به کوفی بودن عمر بن اذینه تصریح نموده‌اند. فقط نجاشی و به دنبال او علامه حلی، وی را بزرگ شیعیان بصره و از اصحاب مکاتبه‌ای امام صادق علیه السلام ذکر کرده است؛ اما به اینکه از شیعیان اصلی بصره بوده یا از کوفه وارد بصره گردیده، هیچ اشاره نکرده‌اند. از طرفی، بررسی کتب انساب و رجال نشان می‌دهد که عبدالرحمن بن اذینه^۲ فقط دو فرزند به نام‌های هذیل بن عبدالرحمن بن اذینه (الاکمال، ج ۷: ۳۱۳) و دیگری ابوکثیر یزید بن عبدالرحمن بن اذینه (طبقات الکبری، ج ۶: ۴۳۸)، تابعی (الانساب، ج ۴: ۳۰۶ و ۲۸۰)، تابعی، ثقه و از یمامه^۳ (معرفة الثقات، ج ۲: ۳۶۵) یا کوفی و ثقه (تهذیب الکمال، ج ۱۶: ۵۱۰) داشته است که نام محمد یا عمر دیده نمی‌شود. بنابراین، عمر بن اذینه نه فرزند عبدالرحمن، بلکه احتمالاً نواده وی است؛ «عمر بن اذینه فرزند محمد فرزند عبدالرحمن بن اذینه»، یا به صورت «عمر بن اذینه فرزند یزید فرزند عبدالرحمن بن اذینه» خواهد بود. احتمال اول، فقط از گفته‌های نجاشی به دست می‌آید و در منابع دیگر، فرزندی به نام محمد برای عبدالرحمن بن اذینه نیامده است و احتمال دوم، از گفته‌های ابن شهر آشوب دانسته می‌شود و با آنچه قبلاً از طبقات الکبری، الانساب، معرفة الثقات و تهذیب الکمال آوردیم که عبدالرحمن فرزندی به نام یزید داشته است، مطابقت دیده می‌شود.

۱. برخی روایات، به همین صورت «عمرو بن اذینه» آمده است (بصائر الدرجات، ج ۱: ۲۹۹).

۲. عبدالرحمن بن اذینه، از عالمان نیمه دوم قرن اول هجری است که هم از طرف معاویه و بار دیگر از طرف حجاج، قاضی بصره تعیین شده است.

۳. نام ناحیه‌ای قدیمی (فلات کوهستانی) در نجد عربستان است.

روایات عمر بن اذینه

قریب به دویست و چهل روایت که از عمر بن اذینه در این تحقیق جمع‌آوری گردیده، از نظر صدور به سه دسته: مستقیم از امام معصوم علیه السلام، مکاتبه از امام معصوم علیه السلام و با واسطه از امام معصوم علیه السلام تقسیم می‌گردد که البته ۸,۶٪ آن را روایات مستقیم، ۳,۸٪ آن را روایات مکاتبه‌ای و ۸۷,۶٪ آن را روایات با واسطه تشکیل می‌دهد. حدود ۷۵٪ از مجموع روایات وی، دارای مضامین فقهی است؛ نه کلامی و اعتقادی که متفاوت از کتاب سلیم است.

الف. روایات نقل‌شده از معصوم علیه السلام به طور مستقیم (۸,۶٪)

روایات مستقیم، به‌خصوص در قالب سؤال از معصوم، نشان‌دهنده دغدغه اصلی و نگرش فکری، اعتقادی و کلامی راوی است که مهم‌ترین سؤالات را برای دریافت پاسخ از امام معصوم مطرح می‌نماید. نوع روایاتی مستقیم عمر بن اذینه که به صورت «سلت عن...» از امامین صادقین علیه السلام روایت نموده، بیش از بیست مورد است که از نظر موضوعی بسیار پراکنده است و هیچ شباهتی به کتاب سلیم در تولی و تبری ندارد.

تاریخی: دو روایت، شامل: وارد شدن مالک اشتر به محضر امام علی علیه السلام و شفایافتن بیماران (الخرائج والجرائح، ج ۱: ۱۹۶)؛ انکار ازدواج ام‌کلثوم با خلیفه دوم از زبان امام صادق علیه السلام (همان، ج ۲: ۸۲۵ و ۸۲۶).

کلام: چهار روایت، شامل: معنای دین حنیف (المحاسن، ج ۱: ۲۴۱)؛ خداوند مشیت را به تنهایی و مابقی موجودات را با مشیت خلق نمود (کافی، ج ۱: ۱۱۰؛ التوحید: ۱۴۸)؛ آیا خداوند می‌تواند دنیا را در یک تخم مرغ جای دهد (التوحید: ۱۳۰)؛ خروج ابن‌آکله الاکباد^۱ (کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲: ۶۵۱).

نماز: سه روایت، شامل: کشتن عقرب در حال نماز توسط رسول خدا صلی الله علیه و آله و دعا برای «ملح جریش» (المحاسن، ج ۲: ۵۹۰)؛ خون آمدن از بینی در بین نماز (من لایحضره الفقیه، ج ۱: ۳۶۶)؛ ردّ سخن ناصبی در مورد اذان نماز (علل الشرائع، ج ۲: ۳۱۲).

تفسیر: دو روایت، شامل: معنای آیه ۹۷ سوره آل‌عمران (تفسیر عیاشی، ج ۱: ۱۹۱)؛ علل الشرائع، ج ۲: ۴۵۳. این آیه، در مورد حج است؛ تفسیر آیه هفتم سوره مجادله (التوحید: ۱۳۱). این

۱. منظور، عثمان بن‌عنسه از نسل ابوسفیان گفته شده است.

آیه، در مورد علم خداوند است و هیچ‌کدام مربوط به امامت و ولایت نیستند.

طب: دو روایت، شامل: درمان زخم در دست و پا (کافی، ج ۶: ۵۲۳)؛ درمان سرفه (کافی، ج ۸: ۱۹۲).

دعا: دو روایت، شامل: ساعت استجاب دعا در شب (کافی، ج ۲: ۴۷۸؛ مکارم الاخلاق: ۲۷۲)؛ دعای امام صادق علیه السلام کنار کعبه (کافی، ج ۴: ۴۰۷).

احکام: دو روایت، شامل: محتلم شدن زن در خواب (تهذیب الأحکام، ج ۱: ۱۲۳؛ الإستبصار، ج ۱: ۱۰۷)؛ تعداد زن در عقد موقت (کافی، ج ۵: ۴۵۱).

معیشت: دو روایت، شامل: خداوند، اغتراب در طلب رزق را دوست دارد (من لایحضره الفقیه، ج ۳: ۱۵۶)؛ روزی به اندازه نازل می‌گردد (کافی، ج ۴: ۴۴).

از مجموع روایات فوق، دو روایت از امام باقر علیه السلام و بقیه از امام صادق علیه السلام می‌باشد که فقط یک مورد در باره امام علی علیه السلام است و اصلاً به مباحث اعتقادی اختصاص ندارد و روایات محکم‌تر و قوی‌تر از این در مورد فضیلت آن حضرت، در منابع اهل سنت دیده می‌شود.^۱

روشن‌ترین بررسی تطبیقی محتوایی بین کتاب سلیم و روایات عمر بن اذینه از منابع دیگر، در همین بخش روایات مستقیم صورت می‌گیرد که نتیجه آن، مغایرت و تباین کلی میان کتاب سلیم و این روایات است. در کتاب سلیم، بر جزئیات حادثه سقیفه، تحصن در خانه حضرت زهرا علیها السلام و آتش زدن آن خانه، ریسمان انداختن بر گردن امام علی علیه السلام و بردن ایشان تا مسجد، ارتداد همه اصحاب پس از وفات پیامبر صلی الله علیه و آله مگر چهار نفر (سلمان، ابوذر، مقداد و زبیر)، بیان مثالب و بدعت‌های خلفا، عدم ایمان شیخین و... تأکید شده است؛ اما در روایاتی که به صورت مستقیم از عمر بن اذینه، به‌خصوص در بخش تاریخی، تفسیری و کلامی در این پژوهش جمع‌آوری گردیده، هیچ‌کدام این عناوین را نداشته و حتی اشاره‌ای به این مباحث ندارند.

از طرفی، اگر فرار عمر بن اذینه در زمان مهدی عباسی (حک: ۱۵۸-۱۶۹ق) اتفاق افتاده باشد، بدان معناست که وی از دیدار با ابان در سال ۱۳۸ق تا اوایل حکومت مهدی (سال ۱۵۸ق)، مدت بیست سال از شیعیان و بزرگان اصحاب امام صادق علیه السلام بوده و با این حال، چرا نام او همچنان مجهول و ناشناخته باقی مانده است؟

۱. در کتاب «الغدیر» و «اهل بیت در صحاح سته، ج ۳، حسین طیبیان به کوشش حمیدرضا شجاعی فرد، نمونه‌های زیادی آمده است.

ب. روایات مکاتبه‌ای نقل شده از معصوم علیه السلام (۳، ۸٪)

نه روایت مکاتبه عمر بن‌اذینه از امام صادق علیه السلام را محدثان و متکلمان بزرگ شیعی، مانند: کلینی، طوسی و صدوق روایت نموده‌اند که هیچ ارتباطی با مسئله ولایت و امامت و مخالفان آنان ندارد و همه روایات مکاتبه، برخلاف کتاب سلیم نشان‌دهنده نگرش فقهی از عمر بن‌اذینه است؛ نه نگرش حد اکثری تولی و تبری از وی.

حج: سه روایت، شامل: تفسیر آیه‌های ۹۷ سوره آل عمران، آیه ۱۹۶ سوره بقره و آیه ۳ سوره توبه (کافی، ج ۴: ۲۶۴)؛ کسانی که حج مفرد انجام می‌دهند (کافی، ج ۴: ۵۴۱)؛ اعاده حج کسی که آن را بدون معرفت انجام داده (کافی، ج ۴: ۲۷۵)؛ من لایحضره الفقیه، ج ۲: ۴۲۹؛ تهذیب الأحکام، ج ۵: ۱۰؛ الإستبصار، ج ۲: ۱۴۶).

یک روایت، در جواز فروش چوب به کسی که بر بَط یا صَلْبَان^۱ می‌سازد (کافی، ج ۵: ۲۲۶؛ تهذیب الأحکام، ج ۶: ۳۷۳؛ همان، ج ۷: ۱۳۴). یک روایت در اینکه شخص بیمار چه موقع می‌تواند روزه‌اش را افطار نماید (کافی، ج ۴: ۱۱۸). یک روایت در اینکه خوردن شراب حتی برای درمان جایز نیست (کافی، ج ۶: ۴۱۳؛ تهذیب الأحکام، ج ۹: ۱۱۳) و تأیید روایت حسن بصری از امام علی علیه السلام در باره «ذات الاربع»^۲ (تهذیب الأحکام، ج ۱۰: ۳۰۹).

ملاحظه می‌گردد که در روایات مکاتبه‌ای عمر بن‌اذینه، موضوعات کلامی دیده نمی‌شود. شاید بتوان دلیل آن را تقیه دانست؛ به خصوص که احتمال فاش شدن نامه به دست دشمنان وجود داشته است؛ اما به کمک روایات مستقیم و با واسطه، می‌توان دریافت که این روایات بیشتر نشان‌دهنده نگرش فقهی از عمر بن‌اذینه است؛ نه نگرش کلامی از او. ضمن اینکه با محتوای تولی و تبری در کتاب سلیم سازگاری ندارد. البته نه روایت مکاتبه عمر بن‌اذینه از امام صادق علیه السلام، ناچیز به نظر می‌رسد؛ چون اگر ارتباط عمر بن‌اذینه را با امام، حداقل بعد از زمان مرگ ابان در سال ۱۳۸ق در نظر بگیریم، ارتباط عمر بن‌اذینه با امام، دست کم ده سال خواهد بود که تعداد نه روایت در ده سال، یعنی در بیشتر از یکسال، فقط یک روایت را مکاتبه نموده و با این حال، چگونه از اصحاب مکاتبه‌ای امام صادق علیه السلام به حساب آمده است؟ به نظر می‌رسد که اصل ارتباط عمر بن‌اذینه، از اصحاب امام معصوم با ابان ثابت نیست و احتمالاً راوی کتاب سلیم از

۱. بَرَبَط، یک نوع از آلات موسیقی است و صَلْبَان جمع صلیب، چوبه دار حضرت عیسی مسیح علیه السلام و علامتی برای نصاری است.

۲. چارپایان، عبارت از همه انواع حیوانات، جز آدمی و پرندگان و ماهیان (لغت‌نامه دهخدا).

طریق ابان، با عمر بن‌اذینه در کتب رجالی و حدیثی شیعه، دو شخص متفاوت باشند.

ج. روایات با واسطه نقل شده از امام معصوم علیه السلام (۸۷،۶٪)

بخش قابل توجهی از روایات عمر بن‌اذینه، از همین قبیل و عمدتاً از طریق زراره (حدود ۷۰-۱۴۸ یا ۱۵۰ ق) از امامین صادقین علیهما السلام نقل گردیده که از لحاظ موضوعی، به دسته‌های متفاوتی قابل تقسیم است؛ اما اغلب آنها، روایات فقهی است که باز هم هیچ ارتباطی با محتوای (تولّی و تبرّی) کتاب سلیم ندارد. از میان روایات وی، روایات تاریخی، کلامی، تفسیری و مربوط به ادعیه، قابل دقت بیشتر است.

ج-۱. تاریخی:

تاریخ صرفاً نقل حوادث نیست؛ بلکه تاریخ و گزینش روایات تاریخی، بستری مناسب برای درک نگرش فکری و ذهنی مورخ یا ناقل روایات و انعکاس‌دهنده گرایش کلامی، اعتقادی، فقهی یا اجتماعی و اخلاقی راوی است. کتاب سلیم، با چپش مناقب و فضایل برای اهل بیت علیهم السلام و تکفیر و تفسیق مخالفان، بیان مثالب و بدعت خلفاء، ارتداد اصحاب بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله، عدم ایمان شیخین، بیان جزئیات حادثه سقیفه، تحصن بنی‌هاشم و اصحاب وفادار حضرت علی علیه السلام در خانه حضرت زهرا علیها السلام و آتش زدن آن خانه و... نشان‌دهنده تبرّی و تولّی حدّاکثری از راویان کتاب سلیم، از جمله عمر بن‌اذینه است؛ اما روایاتی که از عمر بن‌اذینه در این تحقیق جمع‌آوری گردیده، بخشی اندکی مربوط به تاریخ است که یا هیچ ارتباطی با مسئله امامت و ولایت ندارد و اگر در برخی از آنها مباحث ولایی مطرح گردیده، حدّاکثر بیان برخی فضایل و مناقب برای اهل بیت علیهم السلام است؛ نه مذمت مخالفان. از این جهت، متفاوت از محتوای کتاب سلیم است.

تاریخی: پنج گزارش، شامل: ازدواج پیامبر با دختری از بنی‌عمر بن‌صعصعه به نام «سنات». ازدواج آن حضرت با دختر ابی‌الجون از بنی‌کنده. آن دو، بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله، با کسان دیگری ازدواج کردند و شوهر یکی، جذامی و دیگری جن‌زده شد (النوادر: ۱۰۳؛ کافی، ج ۵: ۴۲۱)؛ جریان تاریخی آیه تبلیغ (کافی، ج ۱: ۲۸۹؛ شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۱: ۲۵۶)؛ جریان اولین دیدار زراره با امام باقر علیه السلام در منی (رجال کشی، ص ۱۷۸)؛ تشکیل شوری شش نفره از سوی خلیفه دوم (امالی: ۵۵۶-۵۵۸)؛ گفت‌وگوی گروهی از معتزله با امام صادق علیه السلام در مورد انتخاب خلیفه و شوری، اختلاف اهل شام، چگونگی برخورد با مشرکان، دریافت جزیه، خمس، معنای ذوی القربی،

و اینکه رسول خدا ﷺ خمس هر محل را برای همان محل به مصرف می‌رسانید (کافی، ج ۵: ۲۳-۲۷؛ کافی، ج ۳: ۵۵۴)؛ گفت‌وگوی عبدالملک بن اعین با امام صادق علیه السلام در باره زیدیه و معتزله و اینکه آنها امام نیستند (کافی، ج ۱: ۲۴۲).

اگرچه در این گزارش‌ها، آیه تبلیغ و گفت‌وگوهای امام باقر علیه السلام یا امام صادق علیه السلام با گروه‌های از زیدیه و معتزله آمده، اما آن تفسیق و تکفیر و نفرت که در کتاب سلیم است، در این روایات دیده نمی‌شود.

ج-۲. کلامی:

ولایت و رهبری بعد از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، از موضوعات اصلی و اختلاف‌برانگیز فرق اسلامی در علم کلام است که مباحث آن از سوی همه عالمان، مفسران، متکلمان، مورخان مسلمان مطرح گردیده و از سوی شیعیان به عنوان یک اصل دینی مطرح شده است. کتاب سلیم که از همه روایات تاریخی و تفسیری برداشت کلامی داشته، از یک سو به ذکر مناقب، فضایل اهل بیت، حوادث تاریخی مثل سقیفه، آتش زدن خانه حضرت زهرا علیها السلام، معرفی ائمه دوازده‌گانه و... و از طرفی، به ارتداد، بدعت، تکفیر و تفسیق مخالفان آنان پرداخته که نشان‌دهنده گرایش حدّاکثری کلامی راویان کتاب و منسوب به شیعه است. روایاتی که از طریق عمر بن‌اذینه از منابع دیگر در این پژوهش جمع‌آوری گردیده، از چند جهت با کتاب سلیم متفاوت است:

الف-ج-۲. خدا، روح و قرآن:

هفت روایت از روایات کلامی وی در باره قدرت و مشیت خداوند، روح و دمیدن آن در آدمی، نعمت از سوی خداوند و شر از سوی بندگان و نزول قرآن به چند زبان است که این مباحث، اصلاً در کتاب سلیم نیامده است. دو روایت، مشیت الهی محدث است (المحاسن، ج ۱: ۲۴۵؛ التوحید: ص ۱۴۷، ۱۴۸ و ۳۳۶؛ کافی، ج ۱: ۱۱۰)؛ توانایی خداوند، احاطه به قدرت یا احاطه به علم (التوحید: ۱۳۱-۱۳۲)؛ دو روایت در مورد روح (توحید: ۱۷۲) و دمیدن روح در آدمی (التوحید: ۱۷۰؛ معانی الأخبار: ۱۶ و ۱۷)؛ نعمت از سوی خداوند و شر از سوی انسان‌ها (توحید: ۳۶۸)؛ تقیه (المحاسن، ج ۱: ۲۵۹)؛ قرآن به چند زبان نازل گردیده است (کافی، ج ۲: ۶۴۰).

ب-ج-۲. امامت:

دوازده روایت از روایات کلامی عمر بن‌اذینه درباره: اطاعت از اولی‌الأمر، امامان معصوم علیهم السلام

راسخان در علم، اهل ذکر و مفسر قرآن، دارای علم الهی و حجت خدا بر زمین هستند و اینکه امامت و ولایت، آخرین فریضه الهی است. در این روایات، فقط به ذکر مناقب اکتفا گردیده و مذمت و سرزنش مخالفان، آن گونه که در کتاب سلیم آمده، دیده نمی‌شود. این دوازده روایت، عبارت‌اند از:

اطاعت از اولی‌الأمر (کافی، ج ۸: ۱۸۴-۱۸۵)؛ ولایت و امامت، آخرین فریضه الهی (کافی، ج ۱: ۲۸۹)؛ ائمه علیهم‌السلام راسخون در علم (بصائر، ج ۱: ۲۰۳)؛ علم آیات به آنان داده شده (بصائر، ج ۱: ۲۰۴ و ۲۱۵)؛ اهل ذکر (مفسر قرآن) هستند (بصائر، ج ۱: ۴۱)؛ ملائکه، انبیا، رسل و ائمه علیهم‌السلام، به بخشی از علم الهی آگاهی دارند (بصائر، ج ۱: ۱۱۰)؛ ائمه علیهم‌السلام ملک عظیم (بصائر، ج ۱: ۳۶)؛ الکافی، ج ۱: ۲۰۶)؛ محدث (الإرشاد، ج ۲: ۳۴۷)؛ حجت خدا بر زمین هستند (بصائر الدرجات، ج ۱: ۸۲)؛ کافی، ج ۱: ۱۹۰)؛ امام بدون تعیین جانشین از دنیا نمی‌رود (دلایل الإمامة: ۴۳۵)؛ گفت‌وگوی امام صادق علیه‌السلام با تنی چند از زیدیه و کتاب جفر (بصائر الدرجات، ج ۱: ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۶۹ و ۱۷۸)؛ کافی، ج ۱: ۲۴۲)؛ الإمامة والتبصرة من الحيرة: (۵۱)؛ محمد بن ابی‌بکر در حالی با علی علیه‌السلام بیعت نمود که از پدرش بیزار می‌جست (الإختصاص: ۷۰).

باید توجه داشت که اولاً: روشن شده است که کتاب الاختصاص از شیخ مفید نبوده^۱ و کتاب دلائل الإمامة از آملی طبری^۲ نمی‌باشد. بنابراین، هر دو کتاب، مجهول‌اند و قابل استناد نیست. ثانیاً: روایت الاختصاص، فقط یک روایت است و با آنچه از محمد بن ابی‌بکر در کتاب سلیم آمده، تفاوت کلی دارد. با وجود اشتراک نام راوی، نشان‌دهنده دو نگرش متغایر است.

ج-ج-۲. در مورد امام علی علیه‌السلام:

پنج روایت از روایات کلامی عمر بن‌اذینه در باره شخص امام علی علیه‌السلام است که به ذکر قسمتی از فضایل آن حضرت و به مذمت غالبان پرداخته و هیچ اشاره‌ای به مذمت غاصبان حق ولایت و امامت در آنها دیده نمی‌شود. این روایات نیز مخالف کتاب سلیم است؛ چون سرزنش مخالفان غاصبان ولایت، از مباحث اصلی کتاب سلیم است؛ اما در این روایات، هیچ اشاره‌ای به نام دشمنان و غاصبان حق ولایت نشده که خود نشان‌دهنده دو نگرش متفاوت از عمر بن‌اذینه به

۱. آقای شبیری زنجانی در مقاله‌ای ثابت کرده است که الاختصاص از شیخ مفید نیست. (مجله نورعلم، شهریور ۱۳۷۰،

شماره ۴۰؛ همان، آذر و دی ۱۳۷۰، شماره ۴۲)

۲. آقای دکتر صفری فروشانی در مقاله‌ای ثابت کرده است که دلائل الإمامة از آملی طبری نیست. (علوم حدیث، پاییز و

زمستان ۱۳۸۴، دوره ۱۰، شماره ۴-۳ (۳۸-۳۷))

عنوان راوی کتاب سلیم و عمر بن اذینه به عنوان راوی روایات از منابع غیر از کتاب سلیم است. این پنج روایت، عبارت‌اند از:

مقام و جایگاه امام علی علیه السلام (امالی: ۶۱۲-۶۱۳)؛ علی علیه السلام هر چند در نبوت سهمی ندارد، اما شریک علم پیامبر است (بصائر، ج ۱: ۲۹۳؛ الإختصاص: ۲۷۹)؛ پیامبر صلی الله علیه و آله برای امام علی علیه السلام هزار باب علم آموخت که از هر دری از آن، هزار باب دیگر گشوده می‌گردد (الخصال، ج ۲: ۶۴۴)؛ شیعیان او، در بهشت و غالیان و دشمنان او، در جهنم‌اند (مائة منقبة من مناقب أمير المؤمنين والأئمة: ۸۰-۸۱)؛ علی علیه السلام، مانند حضرت عیسی علیه السلام در میان مسیحیت است که برخی به جهت غلو در محبت، و برخی دیگر به سبب دشمنی با او، هلاک می‌شوند (مائة منقبة من مناقب: ۱۶۰).

د-ج-۲. جنگ و امانت:

دو روایت، شامل: جنگ تا از بین رفتن فتنه و شرک (کافی، ج ۸: ۲۰۱)؛ سپردن امانت (کتاب و سلاح) به اهل آن، حکم به عدل (بصائر، ج ۱: ۴۷۵). این روایت، از امانت به کتاب و سلاح تعبیر نموده است؛ نه ولایت و امامت. از این جهت، نشان‌دهنده نگرش غیرکلامی از عمر بن اذینه است که با کتاب سلیم متفاوت است.

ج-۳. روایات تفسیری:

در کنار روایات تاریخی و کلامی، تفسیر نیز بستری مناسب برای پیش کشیدن مسئله امامت و رهبری مسلمانان بعد از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در میان علمای اسلامی بوده است. تفاسیر عمومی فرق اسلامی و به‌خصوص تفاسیر موضوعی شیعیان پیرامون ولایت و امامت در قرآن، نشان‌دهنده اهمیت این بحث و ارتباط مستقیم آن با قرآن کریم است. سیزده روایت از روایات با واسطه عمر بن اذینه، تفسیری است که یا ارتباطی به مسئله ولایت و امامت ندارد یا به برخی از صفات و مناقب آن بزرگواران اشاره نموده و اشاره به سرزنش مخالفان و غاصبان حق ولایت و امامت ندارد و از این جهت، با کتاب سلیم کاملاً متفاوت است.

این روایات، عبارت‌اند از:

معنای انذار (الإمامة و التبصرة من الحيرة: ۱۳۲؛ کمال الدین، ج ۲: ۶۶۷)؛ آیه ۱۱ از سوره حج (کافی، ج ۲: ۴۱۳)؛ آیه ۶۰ از سوره توبه «وَأَلْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبِهِمْ» (کافی، ج ۲: ۴۱۱)؛ آیه ۲ از سوره مزمل «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» (تهذیب، ج ۲: ۳۳۵)؛ آیه ۱۴۳ از سوره بقره «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ

أُمَّةً وَسَطًا لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَ...» (بصائر، ج ۱: ۸۲؛ کافی، ج ۱: ۱۹۰) که به قسمتی از آیه ۷۸ و ۷۹ سوره حج نیز اشاره شده است؛ آیه ۷ از سوره آل عمران «مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاْسُخُونَ فِي الْعِلْمِ» (بصائر، ج ۱: ۲۰۳)؛ آیه ۴۹ از سوره عنكبوت «بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ» (بصائر، ج ۱: ۲۰۴)؛ آیه ۴۳ از سوره رعد «وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» (بصائر، ج ۱: ۲۱۵)؛ آیه ۵۴ از سوره نساء «فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ آتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا» (کافی، ج ۱: ۲۰۶)؛ آیه ۵۸ از سوره نساء «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَ إِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا بِعَظْمِكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا» (بصائر، ج ۱: ۴۷۵-۴۷۶)؛ آیه ۴ از سوره قلم «وَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ» (کافی، ج ۱: ۲۶۶) که در ادامه، به آیه ۷ از سوره حشر نیز اشاره نموده است؛ قلب کسانی که از ذکر خداوند و اطاعت آل محمد ﷺ مشمئز می‌شود (کافی، ج ۸: ۳۰۴).

ج-۴. دعا و نیایش:

الف-ج-۴. ظرفی برای تولی و تبری:

دعا، نه فقط توسل به ائمه معصومین علیهم‌السلام، شفاعت و رسیدن به سعادت و نعمت‌های بهشت یا رفع مشکلات و گرفتاری‌های بی‌شمار انسان‌هاست، بلکه ظرفی مناسب برای اظهار محبت به اهل بیت علیهم‌السلام و بیزاری جستن از دشمنان آنان نیز می‌باشد که در دعا‌های منسوب به ائمه دیده می‌شود و از این جهت، وجه کلامی (تولی و تبری) نیز در آن مشهود است؛ اما چهار روایت در زمینه دعا از عمر بن‌اذینه در اینجا گردآوری شده که هیچ اشاره به مسئله ولایت و امامت ندارند و فاقد نگرش کلامی است و با کتاب سلیم کاملاً متفاوت است. این روایات، عبارت‌اند از:

وقت استجاب دعا (کافی، ج ۳: ۴۴۷؛ تهذیب الأحکام، ج ۲: ۱۱۷)؛ خداوند از توبه بنده‌اش خوشحال می‌شود (کافی، ج ۲: ۴۳۵)؛ چه دعا و قرآتی را می‌توانیم بنویسیم (کافی، ج ۳، ص ۳۱۳؛ تهذیب، ج ۲: ۹۷؛ الاستبصار، ج ۱: ۳۲۰)؛ دعا در حق برادر مؤمن (کافی، ج ۳: ۱۹۷؛ تهذیب، ج ۳: ۱۹۶).

ب-ج-۴. ورود در بهشت:

در کتاب سلیم مواردی زیادی آمده که بهشتی یا جهنمی بودن افراد را دوستی و دشمنی با

اهل بیت علیهم السلام ۱ اعلام نموده است؛ اما سه روایت از عمر بن اذینه در اینجا فراهم آمده که هیچ ارتباطی با مسئله ولایت و امامت و بهشت و جهنم ندارند و از این نظر، با کتاب سلیم، متفاوت، بلکه متغایر است. این روایات، عبارت‌اند از:

بهشت برای شخص بدزبان بی‌حیایی که از گفتن و شنیدن هر چیزی ابا ندارد، حرام است (الزهد: ۸ و ۷؛ کافی، ج ۲: ۳۲۳-۳۲۴) بهشت، بر غیرمسلمان، حرام است (تفسیر القمی، ج ۱: ۳۷۲-۳۷۳)؛ نماز و صدقه برای خدا، باعث ورود انسان به بهشت می‌گردد (المحاسن، ج ۱: ۲۵۳).
بقیه روایات عمر بن اذینه، از غیر کتاب سلیم، کاملاً فقهی است که به صورت فهرست‌وار به آنها اشاره می‌گردد:

* احکام

بیشترین روایاتی که عمر بن اذینه با واسطه از امام معصوم علیه السلام روایت نموده، از همین قسم است که از نظر مفهومی می‌توان به موضوعات متعدد: نماز، حج، طهارت، زکات، نکاح و طلاق و... دسته‌بندی نمود که هیچ ارتباطی با مسئله تولی و تبری ندارد. به همین دلیل و به جهت گستردگی روایات، فقط به آنها اشاره می‌کنیم:

الف. نماز:

شانزده روایت، شامل: سستی و کاهلی در نماز (کافی، ج ۵: ۸۵)؛ تعداد رکعات اصلی نمازها، روزه رمضان و شعبان، شراب و مسکر (کافی، ج ۱: ۲۶۶-۲۶۷؛ همان، ج ۳: ۲۷۳)؛ نماز کلاغی (کافی، ج ۳: ۲۶۸)؛ تهذیب، ج ۲: ۲۳۹؛ الأربعون حدیثاً: ۴۱)؛ تعیین وقت نماز (کافی، ج ۳: ۲۷۳)؛ رجال الکشی (اختیار معرفة الرجال): ۱۴۴)؛ وقت فضیلت نماز (کافی، ج ۳: ۲۷۴)؛ تهذیب الأحکام، ج ۲: ۴۰)؛ وقت نماز خواندن امام علی علیه السلام (کافی، ج ۳: ۲۸۹-۲۹۰)؛ تهذیب الأحکام، ج ۲: ۲۶۶)؛ نماز پیامبر در بیت المعمور (کافی، ج ۳: ۳۰۲)؛ الإستبصار، ج ۱: ۳۰۵ و ۳۰۶).

الف-۱. احکام متفرقه نماز:

نماز در لباس از پشم، مو و سجده بر زمین (کافی، ج ۳: ۳۳۱)؛ الإستبصار، ج ۱: ۳۳۵)؛ تهذیب،

۱. باید توجه داشت که درستی یا نادرستی این مطالب، مدنظر نیست؛ بلکه هدف فقط به دست آوردن نگرش و گرایش کلامی عمر بن اذینه است.

ج ۲: ۳۰۵؛ کسی که بعد از سجده اخیر و قبل از تشهد محدث می‌شود (کافی، ج ۳: ۳۴۷؛ تهذیب، ج ۲: ۳۱۸؛ الاستبصار، ج ۱: ۴۰۲)؛ اگر مرئنه و قدریه و... توبه کند، باید نمازهایش را قضا کند یا نه؟ (کافی، ج ۳: ۵۴۵؛ علل الشرائع، ج ۲: ۳۷۴ و ۳۷۵)؛ حدّ اقل فاصله میان زن و مرد هنگام نماز (تهذیب، ج ۲: ۲۱۷؛ همان، ج ۳: ۳۷۹؛ الاستبصار، ج ۱: ۳۹۹)؛ قضای نماز (تهذیب، ج ۲: ۲۱۶؛ الاستبصار، ج ۱: ۲۹۳)؛ پیامبر نماز ظهر و عصر و مغرب و عشا را در یک وقت و با یک اذان و دو اقامه به جا می‌آورد (تهذیب، ج ۳: ۱۸)؛ نماز آیات (خسوف و کسوف) (تهذیب، ج ۳: ۱۵۵-۱۵۶)؛ خواندن نماز خوف در حال جنگ (تهذیب، ج ۳: ۱۷۳-۱۷۴)؛ مریض چگونه نمازش را بخواند (تهذیب، ج ۳: ۱۷۷؛ کافی، ج ۴: ۱۱۸)؛ نماز وسطی و اهمیت نماز ظهر (فلاح السائل و نجاح المسائل: ۹۳)؛ نماز بدون طهارت، فراموشی یا خواب رفتگی (تهذیب، ج ۲: ۲۶۶؛ الاستبصار، ج ۱: ۲۸۶)؛ ادای نماز خوف در مغرب (تهذیب الأحکام، ج ۳: ۳۰۱).

الف-۲. نماز زنان:

چهار روایت، شامل: زن حیض فقط قضای روزه ماه رمضان را باید به جا آورد (تهذیب، ج ۱: ۱۶۰)؛ نماز مستحاضه (تهذیب، ج ۱: ۴۰۱)؛ حدّ اقل پوشش زن در حال نماز (الاستبصار، ج ۱: ۳۸۸)؛ اذان در نماز زنان (تهذیب، ج ۲: ۵۸).

الف-۳. نماز جمعه و جماعت:

نماز جماعت: سه روایت، شامل: برتری و ثواب نماز جماعت (کافی، ج ۳: ۳۷۱؛ تهذیب، ج ۳: ۲۴)؛ شرکت در جماعت و اقتدا به امام از پیروان عثمانی که از ائمه و شیعیان تبرّی می‌جویند، اشکال ندارد (تهذیب، ج ۳: ۲۷)؛ وظیفه مأمومی که بعضی رکعات را درک کرده است (الاستبصار، ج ۱: ۴۳۶؛ من لایحضر الفقیه، ج ۱: ۳۹۳).

نماز جمعه: هفت روایت، شامل: وجوب نماز جمعه، و اینکه پیامبر به غیر از جمعه، نماز عصر را در وقت ظهر به جا می‌آورد (تهذیب، ج ۳: ۲۳۸ و ۲۴۰؛ الاستبصار، ج ۱: ۴۲۱)؛ خطبه و شرایط تشکیل نماز است که حدّ اقل باید پنج نفر با امام باشد (تهذیب، ج ۳: ۲۴۰)؛ نماز جمعه، ضیق است؛ نه موسع (تهذیب، ج ۳: ۱۳).

الف-۴. شک یا سهو در نماز:

چهار روایت، شامل: کسی که یک رکعت نماز را اضافه نموده (تهذیب، ج ۲: ۱۹۴)؛ کسی که

دو رکعت نماز را خوانده و بدون خواندن تشهد بلند می‌شود (کافی، ج ۳: ۳۵۶؛ تهذیب، ج ۳: ۳۴۵)؛ کسی که سهواً در رکعت دوم نماز حرف می‌زند (تهذیب، ج ۲: ۱۹۱؛ الاستبصار، ج ۱: ۳۷۸)؛ التفات (روگرداندن به طرف چپ، راست یا عقب)، اگر کامل و تمام باشد، نماز را قطع می‌نماید (تهذیب، ج ۲: ۱۹۹؛ الاستبصار، ج ۱: ۴۰۵).

الف-۵. نمازهای مستحبی:

چهار روایت، شامل: نماز فطر و قربان اذان و اقامه ندارد (کافی، ج ۳: ۴۵۹)؛ نافله رسول خدا (ص) (تهذیب، ج ۲: ۱۱۷؛ الاستبصار، ج ۱: ۲۷۹)؛ دو روایت در خواندن دو رکعت نماز قبل از طلوع فجر (تهذیب، ج ۲: ۱۳۲ و ۱۳۴؛ الاستبصار، ج ۱: ۲۸۴)؛ قضای نماز وتر (تهذیب، ج ۲: ۱۶۵).

الف-۶. سجده:

سه روایت، شامل: سجده بر حصیر و بوریا صحیح است؛ اما بر زمین، بهتر است (تهذیب، ج ۲: ۳۱۱ و ۳۰۵)؛ سجده شخص مریض (تهذیب، ج ۲: ۳۱۱؛ تهذیب، ج ۳: ۱۷۷؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱: ۳۶۲-۳۶۳)؛ سجده با عمامه یا قلنسوه (تهذیب، ج ۲: ۸۵).

الف-۷. اذان و اقامه:

چهار روایت، شامل: در اول نماز، یک تکبیر کفایت می‌کند؛ هرچند که سه تکبیر، افضل است و هفت مرتبه، از همه بهتر است (تهذیب، ج ۲: ۶۶)؛ پیامبر ﷺ هفت مرتبه تکبیر گفت و شما نیز هفت مرتبه تکبیر، هفت مرتبه تسبیح و هفت مرتبه حمد خدا بگویید و نماز را شروع کنید (علل الشرائع، ج ۲: ۳۳۲)؛ در سفر، اذان ساقط می‌گردد و اقامه کافی است (تهذیب، ج ۲: ۵۱)؛ نمازگزار باید بین اذان و اقامه بنشیند (تهذیب، ج ۲: ۶۴).

الف-۸. قنوت و سلام در نماز:

چهار روایت، شامل: دو روایت در قنوت (تهذیب، ج ۲: ۸۹؛ الاستبصار، ج ۱: ۳۳۸)؛ قنوت در رکعت دوم، چهارم، ششم، هشتم و دهم (من لا یحضره الفقیه، ج ۱: ۵۴۹)؛ در نماز، یک سلام هم کفایت می‌کند؛ چه امام باشد یا مأموم (تهذیب، ج ۲: ۹۳؛ الاستبصار، ج ۱: ۳۴۶).

ب. احکام زکات

ب-۱. احکام زکات:

هشت روایت، شامل: در مورد اصل پرداخت زکات (رجال کشی: ۱۵۲)؛ زکات فطره برای شخص فقیری که صدقه دریافت می‌نماید (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۷۴؛ الإستبصار، ج ۲: ۴۱) و برای عبد و آزاد، کوچک و بزرگ، واجب است (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۷۶؛ الإستبصار، ج ۲: ۴۵ و ۴۶)؛ کسی که خادم یا برده و خانه دارد، می‌تواند زکات دریافت نماید (کافی، ج ۳: ۵۶۱؛ تهذیب الأحکام، ج ۴: ۵۱)؛ فقیر هم باید زکات فطره بدهد (کافی، ج ۴: ۱۷۲)؛ زکات بدنه^۱ (کافی، ج ۴: ۴۹۶)؛ نصاب شتر و زکات آن (من لایحضر الفقیه، ج ۲: ۲۳)؛ پیامبر ﷺ صدقات هر محل را برای همان محل به مصرف می‌رسانید (کافی، ج ۳: ۵۵۴)؛ نصاب طلا و نقره (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۱۳ و ۷؛ الإستبصار، ج ۲: ۱۲).

ب-۲. چیزهای که زکات بر آنها واجب است:

هشت روایت، شامل: زکات در نه چیز با گذشتن یک سال، واجب است (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۲؛ الإستبصار، ج ۲: ۱۱ و ۱۲)؛ شتران کمتر از یکسال، زکات ندارند (کافی، ج ۳: ۵۳۳)؛ برنج، ذرت، حمص و عدس، زکات ندارد (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۶؛ الإستبصار، ج ۲: ۶)؛ زکات گندم، جو، کشمش و خرما (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۱۳ و ۱۹؛ الإستبصار، ج ۲: ۱۴)؛ شرایط آب خوردن مزرعه و زکات آن (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۱۶؛ الإستبصار، ج ۲: ۱۵)؛ مال یتیم، زکات ندارد (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۲۶)؛ جوهر، زکات ندارد (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۹۹)؛ اختلاف ابوذر و عثمان، در باره زکات طلا و نقره (تهذیب الأحکام، ج ۴: ۷۰ و ۷۱).

ج. احکام حج

بازده روایت، شامل: وجوب حج (تفسیر العیاشی، ج ۱: ۱۹۲؛ علل الشرائع، ج ۲: ۴۵۳)؛ حج اکبر (کافی، ج ۴: ۲۶۴-۲۶۵)؛ نگاه کردن به کعبه (کافی، ج ۴: ۲۳۹-۲۴۰)؛ زمان رمی جمرات (کافی، ج ۴: ۴۸۱)؛ فلسفه رمی جمرات (کافی، ج ۴: ۵۴۹)؛ من لایحضر الفقیه، ج ۲: ۵۵۸؛ عیون اخبارالرضا،

۱. «البدنة: قالوا هي ناقة أو بقرة، و زاد الأزهری: أو بعیر ذکر، و لا تقع البدنة على الشاة. و قيل البدنة هي الإبل خاصة.» (مصباح المنیر، ج ۲، ص ۳۹)

ج ۲: ۲۶۲؛ علل الشرائع، ج ۲: ۴۵۹؛ حج مفرده (کافی، ج ۴: ۵۴۱)؛ اقسام حج (الاستبصار، ج ۲: ۱۵۶)؛ پیامبر ﷺ و به پیروی از آن حضرت، خلیفه اول و دوم و سوم، نماز ظهر را در منی دو رکعت خواند تا اینکه عثمان بعد از شش سال، نماز ظهر را چهار رکعت خواند. معاویه نیز با استدلال به عمل خلیفه سوم، نماز ظهر را در منی به صورت چهار رکعت خواند (کافی، ج ۴: ۵۱۸-۵۱۹)؛ عمره و حج (تهذیب الأحکام، ج ۵: ۴۳۱-۴۳۳)؛ متعه و حج (تهذیب الأحکام، ج ۵: ۳۶)؛ احرام بستن اسماء بنت عمیس از ذی الحلیفه (تهذیب، ج ۱: ۱۷۹).

د. احکام طهارت

د-۱. طهارت:

شش روایت، شامل: پاک نشدن «قذی» (بصائر الدرجات، ج ۱: ۲۴۲؛ دلائل الإمامة: ۲۹۶)؛ عدم حرمت آب دهان گربه (کافی، ج ۳: ۹)؛ تهذیب، ج ۱: ۲۲۷)؛ مذی، وضو و غسل را باطل نمی‌کند و لباس با آن نجس نمی‌شود (کافی، ج ۳: ۳۹؛ علل الشرائع، ج ۱: ۲۹۶)؛ معنای قُرء یا طُهر که در قرآن آمده (کافی، ج ۶: ۸۹)؛ زنان در حال نفاس نباید نماز بخوانند (کافی، ج ۳: ۹۷ و ۹۸؛ تهذیب الأحکام، ج ۱: ۱۰۷، ۱۷۵ و ۱۷۶؛ الاستبصار، ج ۱: ۱۵۰ و ۱۵۲)؛ پاک کردن محل غایب با پارچه تمیز (تهذیب، ج ۱: ۳۵۴).

د-۲. وضو:

هفت روایت، شامل: وضو با صادر شدن باد یا خواب، نقض می‌شود (تهذیب، ج ۱: ۶؛ الاستبصار، ج ۱: ۷۹)؛ خوابی وضو را باطل می‌کند که گوش نشنود (الاستبصار، ج ۱: ۸۰)؛ اسباب بطلان وضو (تهذیب، ج ۱: ۳۴۶)؛ وضو بدون شستن آلت ذکر (تهذیب، ج ۱: ۴۷ و ۵۱)؛ وضو گرفتن رسول خدا (ص) (کافی، ج ۳: ۲۵-۲۶؛ تهذیب، ج ۱: ۸۱)؛ شستن یا مسح بین الیه و حشفه، لازم نیست (تهذیب، ج ۱: ۴۶)؛ مسح بر نعلین، مسح سر و پاها (تهذیب، ج ۱: ۹۰).

د-۳. غسل و کیفیت آن:

دو روایت، شامل: استحباب غسل جمعه در سفر و حضر (تهذیب، ج ۱: ۱۱۲؛ تهذیب، ج ۳: ۹؛ الاستبصار، ج ۱: ۱۰۲)؛ کیفیت انجام غسل جنابت (تهذیب، ج ۱: ۱۴۸ و ۳۷۰).

ر. احکام عقد و نکاح

ر-۱. نکاح:

پنج روایت، شامل: مقدار مهر، به رضایت زن و شوهر است (کافی، ج ۵: ۳۷۸؛ تهذیب، ج ۷: ۳۵۴)؛ شاهد در نکاح، لازم نیست (کافی، ج ۵: ۳۸۷)؛ ازدواج زن عاقل و آزاد، بدون اجازه ولی، جایز است (کافی، ج ۵: ۳۹۱؛ تهذیب، ج ۷: ۳۷۷؛ الاستبصار، ج ۲: ۲۳۲ و ۲۳۳)؛ اگر کسی با مادرخانم یا دخترخانم یا خواهرخانمش زنا کند، زنش بر او حرام نمی‌گردد (کافی، ج ۵: ۴۱۶؛ النوادر، ج ۹: ۴۱۶)؛ نکاح مملوک، بدون اجازه مالک، صحیح نیست (کافی، ج ۵: ۴۷۸).

ر-۲. عقد موقت:

چهار روایت، شامل: جواز متعه، تعداد زنان در متعه، زمان، و جدای زن از شوهر، عده، اینکه شاهد و اجازه ولی در ازدواج موقت، شرط نیست (النوادر، ج ۲: ۸۵ و ۸۶؛ کافی، ج ۵: ۴۴۹، ۴۵۱ و ۴۵۸؛ تهذیب، ج ۷: ۲۵۰؛ تهذیب، ج ۸: ۱۵۷؛ من لایحضر الفقیه، ج ۳: ۴۶۵)؛ مدت عده در طلاق یا فوت همسر موقت یا دائم، آزاد یا کنیز، ملک یمین (الاستبصار، ج ۳: ۳۵۰).

س. احکام طلاق و عده

س-۱. طلاق:

یازده روایت، شامل: طلاق در نفاس، بعد از نزدیکی یا بدون شاهد، صحیح نیست (کافی، ج ۶: ۶۰)؛ شهادت زن در طلاق، قابل قبول نمی‌باشد (کافی، ج ۶: ۶۱)؛ در طلاق، شاهد لازم است؛ اما در رجوع، شاهد لازم نیست (کافی، ج ۶: ۷۳)؛ سه طلاق در یک مجلس، کفایت نمی‌کند (کافی، ج ۶: ۶۱؛ تهذیب، ج ۸: ۵۳؛ الاستبصار، ج ۳: ۳۱۴)؛ طلاق، بدون دخول و دیدن حیض سوم (کافی، ج ۶: ۸۷؛ الاستبصار، ج ۳: ۳۲۷)؛ ظهار و كفاره آن (کافی، ج ۶: ۱۵۹)؛ ظهار دوم قبل از كفاره ظهار اول (کافی، ج ۶: ۱۵۷)؛ طلاق یا آزاد ساختن بنده، با نامه عملی نیست؛ باید بر زبان جاری گردد (تهذیب الأحکام، ج ۷: ۴۵۳)؛ شرایط صحت طلاق (تهذیب، ج ۸: ۲۸؛ الاستبصار، ج ۳: ۲۷۰)؛ پنج گروه هروقت بخواهند می‌توانند همسرانشان را طلاق بدهند (تهذیب، ج ۸: ۷۰)؛ در مورد خیار زن (تهذیب الأحکام، ج ۸: ۹۰)؛ بطلان طلاق در عده، هر چند که زیاد باشد (الاستبصار، ج ۳: ۲۸۶).

س-۲. عده در طلاق و فوت همسر:

سه روایت، شامل: عده طلاق، در حیض سوم تمام می‌شود (کافی، ج ۶: ۸۶-۸۷؛ تهذیب، ج ۸: ۱۲۳)؛ در طلاق غیابی، عده از روز اجرای طلاق محاسبه می‌گردد (کافی، ج ۶: ۱۱۰؛ الاستبصار، ج ۳: ۳۵۳)؛ به زمان آگاه شدن زن، ربطی ندارد؛ اما زنی که شوهرش در جای دیگر در گذشته، عده او از روزی حساب می‌گردد که خبر فوت همسرش را دریافت نموده است (کافی، ج ۶: ۱۱۲؛ تهذیب، ج ۸: ۱۶۳؛ الاستبصار، ج ۳: ۳۵۵).

س-۳. طلاق کنیز:

سه روایت، شامل: طلاق و عده کنیزی که شوهرش آزاد یا عبدی که زنش آزاد است (کافی، ج ۶: ۱۶۷؛ تهذیب، ج ۸: ۱۳۴؛ الاستبصار، ج ۳: ۳۳۵)؛ طلاق یا آزاد ساختن بنده، درست نمی‌باشد (کافی، ج ۶: ۱۹۱ و ۱۲۵). البته به جای «مدله»، «موله» آمده است. آزاد ساختن به اکراه (کافی، ج ۶: ۱۹۱)؛ طلاق، حتی قسم به طلاق و عتق به اجبار، صحیح نمی‌باشند (کافی، ج ۶: ۱۲۷).

س-۴. زناشویی:

سه روایت، شامل: مردی که زنش را بر خودش حرام اعلام می‌کند، طلاق به حساب نمی‌آید (کافی، ج ۶: ۱۳۵)؛ احکام زنی که شوهرش مفقود است و صور مختلف آن (کافی، ج ۶: ۱۴۷-۱۴۸؛ من لایحضره الفقیه، ج ۳: ۵۴۷)؛ مردی که با زنش نزدیکی، تماس و همبستر شدن ندارد (کافی، ج ۶: ۱۳۰ و ۱۳۱؛ تهذیب، ج ۸: ۳؛ الاستبصار، ج ۳: ۲۵۵).

ص. احکام میت:

چهار روایت، شامل: خاک پاشیدن روی جنازه (کافی، ج ۳: ۱۹۸)؛ پیامبر ﷺ و ناخن گذاشتن روی قبر بنی‌هاشم (کافی، ج ۳: ۲۰۰؛ تهذیب، ج ۱: ۴۶۰)؛ امام باقر علیه السلام و نماز با چهار تکبیر در مرگ عبدالله فطیم [فرزند امام صادق علیه السلام] (کافی، ج ۳: ۲۰۶-۲۰۷)؛ در باره اطفال که در سن کوچکی از دنیا می‌روند، خوب یا بد نگویند (کافی، ج ۳: ۲۴۹)؛ نماز میت (الاستبصار، ج ۱: ۴۷۷).

ض. احکام ارث:

پانزده روایت، شامل: سهم خواهر مرد متوفی (تفسیر القمی، ج ۱: ۱۵۹)؛ سهم دختر و خواهر (کافی، ج ۸۷، ۷ و ۱۰۰)؛ سهم والدین با خواهر یا برادر متوفی (کافی، ج ۷: ۹۱-۹۲)؛ سهم والدین با

دختر یا پسر متوفی (کافی، ج ۷: ۹۳؛ تهذیب، ج ۹: ۲۷۰)؛ اصل فرایض (کافی، ج ۷: ۹۴-۹۵؛ همان، ج ۷: ۹۸؛ تهذیب، ج ۹: ۲۷۱ و ۲۷۲)؛ سهم شوهر با پدر یا مادر و دختر متوفی (کافی، ج ۷: ۹۸ و ۹۶)؛ سهم شوهر با خواهر یا برادر، سهم کلاله، سهم خواهر یا برادر (کافی، ج ۷: ۱۰۱، ۱۰۲ و ۱۰۳)؛ تهذیب، ج ۹: ۲۹۰، ۲۹۱ و ۲۹۲؛ الفصول المختاره، جز ۱: ۱۳۹)؛ فریضه جد (کافی، ج ۷: ۱۰۹)؛ فریضه جد با برادر یا خواهر متوفی (کافی، ج ۷: ۱۰۹؛ تهذیب، ج ۹: ۳۰۳؛ الاستبصار، ج ۴: ۱۵۵)؛ قضاوت ابن ابی لیلی در مورد ارث (کافی، ج ۷: ۳۴ و ۳۵؛ من لایحضر الفقیه، ج ۴: ۲۴۵ و ۲۴۶؛ تهذیب، ج ۹: ۱۴۱ و ۱۴۰)؛ عول در سهام (کافی، ج ۷: ۸۰؛ تهذیب، ج ۹: ۲۴۷ و ۲۵۰)؛ سهم دختر و مادر (من لایحضر الفقیه، ج ۴: ۲۶۳-۲۶۴)؛ سخن رسول خدا ﷺ در باره فریضه جد (تهذیب الأحکام، ج ۹: ۳۰۳)؛ سهم شوهر با والدین (الاستبصار، ج ۴: ۱۴۲)؛ سهم مادر با خواهر یا برادر متوفی (الاستبصار، ج ۴: ۱۴۵ و ۱۴۶).

ط. احکام صید، خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها:

ط-۱. خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها:

شش روایت، خوردن تخم پرندگان (کافی، ج ۶: ۲۴۹؛ تهذیب، ج ۹: ۱۵). حرمت نوشیدن مسکرات و مست‌کننده‌ها (کافی، ج ۶: ۴۰۹). خوردنی‌های حلال از حیوانات (تهذیب، ج ۹: ۵۸). حیوانات حرام گوشت (الاستبصار، ج ۴: ۵۹). خوردن روغن مایع یا جامدی که موش در آن افتاده است (تهذیب، ج ۹: ۸۵؛ کافی، ج ۶: ۲۶۱). خوردن سیر؛ اگر به مسجد نرود، اشکال ندارد (تهذیب الأحکام، ج ۹: ۹۶؛ من لایحضر الفقیه، ج ۳: ۳۵۸؛ کافی، ج ۶: ۳۷۴-۳۷۵؛ الاستبصار، ج ۴: ۹۲).

ط-۲. احکام شکار و سر بریدن:

ده روایت، شامل: در باره صید سگ شکاری (کافی، ج ۶: ۲۰۲-۲۰۳؛ الاستبصار، ج ۴: ۶۷؛ تهذیب، ج ۹: ۲۲). سر بریدن با لیطه^۱ مروه (و بِالْمَدْرَةِ؛ الاستبصار) یا آهن (کافی، ج ۶: ۲۲۷؛ الاستبصار، ج ۴: ۷۹؛ تهذیب، ج ۹: ۵۱). ذبح با کارد (کافی، ج ۶: ۲۳۰؛ من لایحضر الفقیه، ج ۳: ۳۲۷). جواز خوردن از گوشتی که شک داریم رو به قبله ذبح شده است یا نه؟ و عدم جواز از گوشتی که با «بسم الله...» ذبح نگردیده است (کافی، ج ۶: ۲۳۳؛ تهذیب، ج ۹: ۶۰). چگونگی تذکیر و پاک‌سازی جنین چهارپایان در شکم مادر (کافی، ج ۶: ۲۳۴؛ من لایحضر الفقیه، ج ۳: ۳۲۸؛ تهذیب، ج ۹: ۵۸). جواز خرید گوشت از بازار مسلمانان با اینکه نمی‌دانیم چگونه ذبح شده است

(کافی، ج ۶: ۲۳۷؛ تهذیب، ج ۹: ۷۲). جواز خوردن ذبیحه زن و شخص نابینا (کافی، ج ۶: ۳۳۸؛ من لایحضر الفقیه، ج ۳: ۳۳۴). خوردن ذبیحه ناصبی، یهودی، نصرانی و مجوسی؛ اگر نام خدا را برده باشند، جایز است؛ وگرنه جایز نیست (الاستبصار، ج ۴: ۸۷ و ۸۴؛ تهذیب، ج ۹: ۶۸). حرمت گوشت الاغ اهلی (کافی، ج ۶: ۲۴۵ - ۲۴۶؛ الاستبصار، ج ۴: ۷۳؛ تهذیب، ج ۹: ۴۱).

ظ. احکام ناصبی:

سه روایت، شامل: عدم جواز نکاح با ناصبی و عدم اقتدا به نماز ناصبی (النوادر: ۱۳۰). شفاعت ائمه علیهم السلام شامل ناصبی ها نمی شود (امالی: ۴۵۵). ناصبی باید حج را اعاده نماید (کافی، ج ۴: ۲۷۵).

چند روایت کوتاه دیگر از عمر بن اذینه در موضوعات مختلف فقهی آمده است.

ع. کار، تجارت و روزی:

چهار روایت، شامل: مثل پیامبران کار کنید تا به مردم محتاج نباشید (کافی، ج ۵: ۷۶). امام صادق علیه السلام و سفارش تجارت (کافی، ج ۵: ۱۴۹). جواز اجاره کشتی و الاغ برای حمل شراب و خوک (کافی، ج ۵: ۲۲۷). جواز فروش انگور و تمر برای کسی که شراب یا مست کننده می سازد (کافی، ج ۵: ۲۳۱).

ف. رفتار اخلاقی و اجتماعی:

شش روایت، شامل: عجله باعث هلاکت (المحاسن، ج ۱: ۲۱۵)، مدارا باعث محکم شدن کارها و نزاع باعث عیبناکی آن است (کافی، ج ۲: ۱۱۹؛ مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار: ۱۷۹). کینه و بغض، ایمان را از بین می برد (کافی، ج ۲: ۳۴۶). محبتت را به کسی که دوست داری، نشان بده (کافی، ج ۲: ۶۴۴). مقابله به مثل، مکافات، و شکر، نشانه کرامت انسان است (کافی، ج ۴: ۲۸). ظالم، به ظلم در جان یا مالش گرفتار خواهد شد (کافی، ج ۳: ۳۳۲؛ ثواب الاعمال: ۲۷۳).

ک. طبی:

داروهای گیاهی: فقط یک روایت، در خصوص درمان بواسیر^۱ یا همورئید (کافی، ج ۶: ۴۱۳؛ تهذیب الاحکام، ج ۹: ۱۱۳).

۱. نام علمی آن، همورئید است. نوعی بیماری در ناحیه مقعد انسان است که به سه نوع: همورئید داخلی، خارجی و ترومبوزه تقسیم می گردد.

نتیجه‌گیری

کتاب رجال شیعه، در نام و محل زندگی عمر بن‌اذینه اتفاق نظر ندارند؛ گاهی به صورت مبهم «عمر بن‌اذینه»، و گاهی به نام «عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن‌اذینه» و برخی هم «محمد بن عمر بن‌اذینه» از مدینه، البته بیشتر کوفه یا بصره گفته‌اند. بررسی‌ای که در این پژوهش از کتب رجال و انساب صورت گرفت، عمر بن‌اذینه، نه فرزند عبدالرحمن، بلکه احتمالاً نوه او (عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن‌اذینه) یا به صورت «عمر بن یزید بن عبدالرحمن بن‌اذینه» بوده است که احتمال دوم، تا حدودی موافق طبقات الکبری، الانساب، معرفه الثقات و تهذیب الکمال به نظر می‌رسد.

دویست و چهل روایتی که از عمر بن‌اذینه جمع‌آوری و دسته‌بندی موضوعی گردید، حدود ۷۵٪ فقهی، ۳٪ تاریخی، ۳٪ تفسیری، ۸٪ ۶٪ در موضوع امامت و ولایت، ۴٪ ۲٪ دعا، ۶٪ ۵٪ کلام مربوط به قدرت خداوند و ۱٪ ۱٪ مربوط به شخص حضرت علی علیه السلام است. این جمع‌بندی، بیانگر نگرش فقهی عمر بن‌اذینه است؛ برخلاف کتاب سلیم که نشان‌دهنده گرایش کلامی عمر بن‌اذینه به عنوان راوی کتاب است؛ حتی مفهوم آن بخش از روایات تاریخی - کلامی مربوط به ولایت و امامت از عمر بن‌اذینه در این پژوهش، هیچ اشاره‌ای به ماجرای تحسن و آتش زدن خانه حضرت زهرا علیها السلام، مثالب، بدعت‌ها و ارتداد خلفا، عدم ایمان شیخین، پیشگویی در باب حکومت ظالمانه اموی و... ندارد و این، برخلاف کتاب سلیم است که همه روایات تاریخی، تفسیری و کلامی آن، حول محور فضایل اهل بیت علیهم السلام و مذمت و سرزنش مخالفان آن بزرگواران است. بنابراین، عمر بن‌اذینه راوی کتاب سلیم، مجهول و غیر از عمر بن‌اذینه است که در کتب رجال، حدیث و تاریخ شیعه از آن نام برده شده و در مواردی، توثیق نیز شده است.

روایت بیعت محمد بن ابی‌بکر با حضرت علی علیه السلام که از کتاب الاختصاص نقل گردیده، فقط یک روایت و در مقایسه با مجموع روایات وی، اندک است و محتوای آن هم با آنچه در باره گفت‌وگوی محمد با پدرش در هنگام فوت ابی‌بکر در مورد پشیمانی او و مذمت... از سوی وی در کتاب سلیم نقل گردیده، تفاوت کلی دارد.

منابع

- ابن بابويه، على بن حسين (١٤٠٤ق)، الإمامة و التبصرة من الحيرة، ج ١، قم: مدرسة الإمام المهدي عليه السلام.
- ابن بابويه، محمد بن علي (١٣٦٢ش)، الخصال، تحقيق: علي أكبر غفاري، علي أكبر، ج ١، قم: جامعه مدرسین.
- _____ (١٤١٣ق)، من لا يحضره الفقيه، محقق: علي أكبر غفاري، ج ٢، قم: جامعه مدرسین.
- _____ (١٣٧٦ش)، الأملی، ج ٦، تهران: کتابچی.
- _____ (١٣٩٨ق)، التوحيد، محقق: هاشم حسینی، ج ١، قم: جامعه مدرسین.
- _____ (١٤٠٦ق)، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ج ٢، قم: دار الشریف الرضی للنشر.
- _____ (١٣٨٥ش/١٩٦٦م)، علل الشرائع، ج ١، قم: کتاب فروشی داوری.
- _____ (١٣٧٨ق)، عیون أخبار الرضا عليه السلام، ج ١، تهران: نشر جهان.
- _____ (١٣٩٥ق)، کمال الدین و تمام النعمة، محقق: علي أكبر غفاري، ج ٢، تهران: اسلامیه.
- _____ (١٤٠٣ق)، معانی الأخبار، محقق: علي أكبر غفاري، ج ١، قم: جامعه مدرسین.
- ابن حبان (١٤٢٨ق)، تقریب الثقات، ج ١، بیروت: دار المعرفة.
- _____ (١٤٢٠ق)، کتاب الثقات، بیروت: دار الفکر.
- ابن شاذان، محمد بن احمد (١٤٠٧ق)، مائة منقبة من مناقب أمير المؤمنين و الأئمة عليهم السلام، ج ١، قم: مدرسه امام مهدي (عج).
- ابن شهر آشوب، ابو جعفر محمد بن علي (١٤٢٥ق)، معالم العلماء، ج ١، قم: نشر الفقاهة.
- ابن طاوس، علي بن موسى (١٤٠٠ق)، الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف، محقق: علي عاشور، ج ١، قم: خیام.
- _____ (١٤٠٦ق)، فلاح السائل و نجاح المسائل، ج ١، قم: بوستان کتاب.
- ابن عساکر (١٤١٦ق/١٩٩٦م)، تاریخ دمشق، تحقيق: عمر بن غرامه، بیروت: دار الفکر، ١٤١٦ق/ ١٩٩٦م.
- ابن ماکولا، علي بن هبة الله بن ابی نصر (١٤١١ق)، الإكمال فی رفع الارتیاب عن المؤلف والمختلف فی الأسماء والکنی، ج ١، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- احمد بن حسین (١٣٦٣ش)، رجال ابن غضائری، تحقيق: محمدرضا حسینی، ج ١، قم: دار

الحديث.

أحمد بن علي بن حجر، أبو الفضل العسقلاني الشافعي (١٤٠٦ق/١٩٨٦م)، لسان الميزان، تحقيق: دائرة المعارف النظامية - الهند، ج ٣، بيروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

اشعري، احمد بن محمد بن عيسى (١٤٠٨ق)، النوادر، ج ١، قم: مدرسة الإمام المهدي (عج).

أصبهاني، أبو الفرج (بي تا)، الاغانى، تحقيق: سمير جابر، ج ٢، بيروت: دار الفكر.

بخارى، محمد بن ابراهيم بن اسماعيل ابو عبدالله (بي تا)، التاريخ الكبير، تحقيق: سيد هاشم

الندوي، بي جا.

برقي، احمد بن محمد (١٣٤٢ش)، رجال البرقي (الطبقات)، محقق: محمد بن حسن طوسی و

حسن مصطفوي، ج ١، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

_____ (١٣٧١ش)، المحاسن، محقق: جلال الدين محدث ارموي، ج ٢، قم: دار الكتب

الإسلامية.

حسكاني، عبيد الله بن عبدالله (١٤١١ق)، شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، محقق: محمد باقر

محمودي، ج ١، تهران: مجمع إحياء الثقافة الإسلامية.

حلي، حسن بن سليمان بن محمد (١٤٢١ق)، مختصر البصائر، محقق: مشتاق مظفر، ج ١، قم:

مؤسسه نشر اسلامي.

حلي، حسن بن يوسف بن مطهر (١٤٢٢ق)، خلاصة الاقوال في معرفة الرجال، تحقيق: شيخ

جواد قيومي، ج ٢، قم: نشر الفقاهة، ربيع الأول.

حلي، حسن بن علي بن داود (١٣٤٢ش)، الرجال لابن داود، محقق: محمد صادق بحر العلوم، ج ١،

تهران: دانشگاه تهران.

الدار القطنی، علی بن عمر بن أحمد بن مهدي (بي تا)، المؤلف والمختلف، ج ٢، بي جا.

_____ (١٤٠٥ق/١٩٨٥م)، العلل الواردة في الأحاديث النبوية، تحقيق: د. محفوظ الرحمن

زين الله السلفي، ج ١، رياض: دار طيبة.

راوندي، سعيد بن هبة الله (١٤٠٩ق)، الخرائج و الجرائح، ج ١، قم: مؤسسه امام مهدي (عج).

سليم بن قيس هلالی (١٤٠٥ق)، كتاب سليم، محمد انصاري خويني، ج ١، قم: الهادي.

صفار، محمد بن حسن (١٤٠٤ق)، بصائر الدرجات في فضائل آل محمد ﷺ، محقق: محسن

كوچه باغي، ج ٢، قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي.

طبرسي، حسن بن فضل (١٣٧٠ش)، مكارم الأخلاق، ج ٤، قم: شريف رضى.

طبرسی، فضل بن حسن (١٣٩٠ق)، إعلام الوری بأعلام الهدی، ج ٣، تهران: دار الکتب الإسلامية.
طبرسی، علی بن حسن (١٣٨٥ق/١٩٦٥م/١٣٤٤ش)، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ج ٢،
نجف: المكتبة الحيدرية.

طبری أملى صغير، محمد بن جرير بن رستم (١٤١٣ق)، دلائل الإمامة، أملى، ج ١، قم: بعثت.
الطبری، محمد بن جرير (١٤٠٧ق)، تاریخ طبری (تاریخ الأمم والملوک)، ج ١، بیروت: دار
الکتب العلمية.
طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن (١٤١٧ق)، الفهرست، تحقیق: شیخ جواد قیومی، ج ١، قم: نشر
الفاقه.

_____ (١٤٢٠ق)، رجال الطوسی، ج ٢، قم: مؤسسه نشر اسلامی، جامعه مدرسین.
_____ (١٣٩٠ق)، الاستبصار فیما اختلف من الأخبار، محقق: حسن موسوی، ج ١، تهران: دار
الکتب الإسلامية.

_____ (١٤١١ق)، الغيبة للحجة، محقق: عبدالله تهرانی و علی احمد ناصح، ج ١، قم: دار
المعارف الإسلامية.

_____ (١٤٠٧ق)، تهذیب الأحكام، محقق: حسن موسوی، ج ٤، تهران: دار الکتب الإسلامية.
العجلی الکوفی، أحمد بن عبدالله بن صالح أبو الحسن (١٤٠٥ق/١٩٨٥م)، معرفة الثقات، تحقیق:
عبدالعظیم عبدالعظیم البستوی، ج ١، مدینه منورة: مكتبة الدار.
عدهای از علماء (١٤٢٣ق/١٣٨١ش)، الاصول ستة عشر، تحقیق: ضیاء الدین محمودی و
نعمت الله جلیلی و غلامعلی مهدی، ج ١، قم: مؤسسة دار الحديث الثقافية.
عسقلانی، ابن حجر (١٤٠٦ق)، تقریب التهذیب، نسخة: محمد عوامة، ج ١، سوریه: دار الرشید -
حلب.

_____ (١٤١٥ق)، تهذیب التهذیب، ج ١، بیروت: دار الکتب العلمية.
_____ (بی تا)، تقریب التهذیب، تحقیق: ایمن عرفه، مصر: المكتبة التوفيقية.
علامه حلّی، حسن بن یوسف (١٤١١ق)، رجال العلامة الحلّی، ج ٢، نجف اشرف: دار الذخائر.
عیاشی، محمد بن مسعود (١٣٨٠ق)، تفسیر العیاشی، محقق: هاشم رسولی محلاتی، ج ١، تهران:
المطبعة العلمية.

قبسی، ابن ناصر الدین شمس الدین محمد بن عبدالله بن محمد دمشقی (١٩٩٣م)، توضیح
المشبه فی ضبط أسماء الرواة وأنسابهم وألقابهم وكنابهم، تحقیق: محمد نعیم العرقسوسی، ج ١،

بیروت: مؤسسة الرسالة.

قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق)، تفسیر القمی، محقق: طیب موسوی جزائری، ج ۳، قم: دار
الکتاب.

قهپائی، عنایت‌الله بن علی (۱۳۶۴ش)، مجمع الرجال، ج ۲، قم: اسماعیلیان.
کرکی، علی بن حسن (۱۴۱۳ق)، خلاصة الایجاز فی المتعة، ج ۱، قم: کنگره شیخ مفید.
کشی، محمد بن عمر (۱۴۰۹ق)، رجال الکشی (إختیار معرفة الرجال)، ج ۱، مشهد: دانشگاه
مشهد.

کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق)، کافی، ج ۴، تهران: دار الکتب الإسلامية.
کوفی اهوازی، حسین بن سعید (۱۴۰۲ق)، الزهد، محقق: غلامرضا عرفانیان، ج ۲، قم: المطبعة
العلمية.

محمد مهدی (۱۴۰۹ق)، الجامع لروایات واصحاب الامام الرضا عليه السلام، ج ۷، قم: المؤتمر العالمي
للامام الرضا عليه السلام، ۱۱ ذی القعدة الحرام.

محمد بن مکی / شهید اول (۱۴۰۷ق)، الأربعون حديثا، ج ۱، قم: مدرسه امام مهدی (عج).
مزی، یوسف بن الزکی عبد الرحمن ابوالحجاج (۱۴۰۰ق/۱۹۸۰م)، تهذیب الکمال، تحقیق: بشار
عواد معروف، ج ۱، بیروت: مؤسسة الرسالة.

مفید، محمد بن محمد [منسوب؟] (۱۴۱۳ق)، الإختصاص، محقق: علی اکبر غفاری و محمود
محرمی، ج ۱، قم: المؤتمر العالمي لألفية الشيخ المفید.

_____ (۱۴۱۳ق)، الإرشاد، ج ۱، قم: کنگره شیخ مفید.

_____ (۱۴۰۵ق/۱۹۸۵م)، الفصول المختارة، ج ۴، بیروت: دارالاضواء.

نجاشی، احمد بن علی (۱۳۶۵ش)، رجال النجاشی، ج ۶، قم: مؤسسه نشر اسلامی وابسته به
جامعه مدرسین.